Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
Türk Cooperation and Coordination Agency

AVRASYA ETÜDLERİ 54/2018-2 (121-149)
Received: 28.04.2018 Accepted: 22.07.2018?

Mısır Ordusunun Arap İsyanları Sürecindeki Rolünün Sivil-Asker İlişkileri ve Aktörler Açısından Analizi

Abdurrahman GÜMÜŞ[1]

Öz

Mısır ordusu, Hür Subaylar Darbesinden (Devriminden) bu yana geleneksel olarak siyasette etkin bir rol oynamıştır. Uzun süren diktatörlük rejiminin sarsılmaya başladığı Arap Ayaklanmaları sürecinde de ordunun rolü ve pozisyonu belirleyici olmuştur. Ayaklanmaların başlangıcında Mübarek rejimine karşı muhalif grupların yanında yer alan Mısır ordusu, geçici olarak ülkeyi yönetmesinin ardından seçilmiş Cumhurbaşkanına yönetimi devretmiş; fakat bir yıl sonra başlayan kitlesel gösteriler, seçilmiş yönetimin alaşağı edilmesine yol açan ordunun müdahalesi ile son bulmuştur. Bu çerçevede çalışmamızda şu sorulara yanıt arayacağız: Arap Ayaklanmaları sırasında Mısır ordusunun askeri müdahaleyle neticelenen son kararlarını veya politikalarını nasıl açıklayabiliriz? Başlangıçta protestocularla aynı tarafta yer almak ile seçimle gelen lideri askeri müdahale ile devirmek arasında bir çelişki var mıdır? Mısır örneğini incelerken daha çok Latin Amerika ülkeleri üzerine yapılmış çalışmalardan oluşan sivil-asker ilişkileri literatürüne başvuracağız. Sivil-asker ilişkilerinin doğasını anlamak, ordunun önemli bir rol oynadığı Mısır örneği için temel bir konudur. Mısır ordusu, ayaklanmaların başından itibaren çıkarlarını merkeze alan bir aktör olarak hareket etmiştir. Süreç içinde diğer aktörlerle olan ilişkilerinde değişimler olsa da izlediği politikanın kendi içinde tutarlı bir çizgisi olduğunu söyleyebiliriz. Darbe ile birlikte eski rejim tipine benzer bir yapı ortaya çıkmış ve Arap Ayaklanmalarının başlattığı değişim dalgası Mısır'da ve bölgede akamete uğramıştır.

Anahtar kelimeler: *Mısır ordusu, Arap isyanları, sivil-asker ilişkileri, askeri müdahale, Ortadoğu.*

[1] YTÜ Arş. Gör, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Adayı, abdurrahmangumus001@gmail.com.

Analysis of the Role of the Egyptian Military during the Arab Uprisings in terms of Civil-Military Relations and Actors

Abstract

The Egyptian military has traditionally played an active role in politics since the Free Officers' Coup (Revolution). The role and position of the military also became decisive during the Arab Uprisings, when the long-term dictatorship began to be shaken. At the beginning of the uprisings, the Egyptian military, siding with the opposition groups against the Mubarak regime, handed over the administration to the elected President after temporarily ruling the country, but the mass demonstrations that started a year later ended with the military intervention that led to the overthrow of the elected president. In this framework, we will look for answers to the following questions: How can we explain the final decisions or policies of the Egyptian military that resulted in the military intervention during the Arab Uprisings? Is there a contradiction between being on the same side with the protesters at the beginning and overthrowing the elected leader with the military intervention? While examining the Egyptian case, we will refer to the literature on civil-military relations, which consist mainly of studies on the Latin American countries. Understanding the nature of civil-military relations is a fundamental issue for the Egyptian case where the military plays an important role. The Egyptian military acted as an actor centered on its own interests from the beginning of the uprisings. Although there were changes in its relationship with other actors during the process, we can say that its policy followed a consistent line in itself. With the military intervention, a structure similar to that of the old regime emerged and the wave of change initiated by the Arab Uprisings was struck in Egypt and the region, in general.

Keywords: *Egyptian military, Arab uprisings, civil-military relations, military intervention, Middle East.*

1. Giriş

Sivil-asker ilişkilerinin doğası, özellikle askerlerin geleneksel olarak siyasi meselelerde etki sahibi olduğu ülkelerle ilgili olarak tartışılan bir konudur. Silahlı kuvvetlerin sivil otoriteye itaati ve mutlak sivil hâkimiyet genellikle sivil-asker ilişkilerinin ideal biçimi olarak tanımlanır. Askeri yönetim ya da darbeler ise bunun tam tersi olarak görülür. İlişkilerin ideal biçimi, siyasi konularda orduların geleneksel rolü nedeniyle çoğu zaman tam olarak elde edilemez. Latin Amerika ülkeleri uzun zamandır sorunlu sivil-asker ilişkilerinin başlıca örnekleri olarak akademisyenler tarafından incelenmiştir. Latin Amerika ülkelerinin çoğu, bölgede gerçekleşen 'demokratikleşme dalgası'ndan itibaren demokratik rejimler tarafından yönetildi, ancak demokratik bir sistemde olması gereken ideal sivil-asker ilişkileri hedefinden henüz uzakta bulunmaktadırlar. Bu anlamda, Latin Amerika ülkeleri ile ilgili literatüre bakmak, sivil-asker ilişkilerinin doğasını anlama ve askeri müdahale veya darbelerin altyapısını oluşturan sivil ve askeri etkenler hakkında fikir edinme için verimli olmaya devam etmektedir. Latin Amerika örnek olayları üzerine oluşan literatür, sivil-asker ilişkilerinin farklı bağlamlarda evrimi için ana dinamikleri ve mekanizmaları anlamamızı sağlayacaktır. Bu bilgileri, Arap Ayaklanmaları sırasında Mısır bağlamında uygulamak için kullanacağız. Askeri müdahalelerin sık yaşanması ve ordunun siyasetteki geleneksel rolü nedeniyle Latin Amerika ülkeleri ile Ortadoğu ve özellikle Mısır arasında benzerlik kurmak mümkündür. Bu nedenle sivil-asker ilişkileri literatürü, Mısır örneğinin çeşitli yönlerini açıklama noktasında bize yardımcı olacaktır.

Mısır'da Hüsnü Mübarek'in görevinden ayrılmak zorunda kalması, protestocular için 'korku bariyerini aşmak' olarak yorumlandı ve kitlesel protesto gösterilerinin Ortadoğu'nun diğer bölgelerine yayılmasında önemli bir rol oynadı. Önceki dönemde Mübarek rejiminin geleneksel müttefiki olarak görülen Mısır ordusu, rejimi desteklemeyi tercih etmedi ve belirli bir tereddüt ve maliyet-fayda analizi sonrasında protestocularla aynı safta yer almaya karar verdi. Böylece ordu, Mübarek'in istifası ve Mısır'da olası bir dönüşümü başlatma noktasında belirleyici bir rol oynadı. Yüksek Askeri Konsey (SCAF) idaresindeki geçiş döneminin ardından, Muhammed Mursi, Mısır Cumhurbaşkanı seçildi, ancak yönetiminin birinci yıldönümünde askeri müdahale ile karşılaştı. Mısır ordusu, Arap Ayaklanmalarının ilk evresinde Mısır'daki değişim ve dönüşüm sürecini kolaylaştırırken, sonraki dönemde Mısır'daki sürecin devam etmesini de engellemiş oldu. Bu yalnızca Mısır'da değil, aynı zamanda bölgedeki di-

ğer ülkelerde de hayal kırıklığı doğuran benzer etkilere neden oldu. Bu nedenle, Mısır örneğini analiz etmek ve anlamak, genel olarak Arap Ayaklanmalarının kaderi hakkında çıkarım yapmak için de anlamlı olacaktır. O dönemdeki gelişmelerin merkezinde Mısır ordusu yer aldığından, ordunun rolünü açıklamak bizim büyük resmi görmemize yardımcı olacaktır.

Arap Ayaklanmalarının ortaya çıkışı, yeni bir 'demokratikleşme dalgası' için beklentiler ortaya çıkardı. Bununla birlikte, süreç farklı Ortadoğu ülkelerinde çok farklı noktalara evrildi. Tunus, demokrasiye geçişin veya dönüşümün nispeten yumuşak olmasının tek örneği olarak kaldı. Bu nedenle, bu çalışmada demokratikleşme tartışmalarına odaklanmayacağız. İç ve dış aktörlerin rollerini dikkate alacağız fakat onları da ayaklanmaların ortaya çıkmasından askeri müdahaleye kadar Mısır bağlamındaki değişiklikleri belirlemede oynadıkları rol ölçüsünde çalışmamıza dâhil edeceğiz. Mısır ordusu ve onun diğer aktörlerle olan ilişkileri ana eksenimiz olacak. Dönemselleştirme açısından, Mısır ordusunun politik konulardaki geleneksel rolünü ve rejimle olan ilişkisini anlamak için Mübarek dönemiyle analizimize başlayacağız. Bu geleneksel rolü incelemek, Arap Ayaklanmaları sırasında ordunun politikaları ve eylemleri ile kıyaslama zemini sağlayacaktır.

Mısır her zaman bölgesel liderlik için önde gelen adaylardan biri olduğundan Mısır'daki gelişmeler, Ortadoğu›nun diğer bölgelerinde çeşitli etkiler ortaya çıkarır. Dahası, Mısır ordusu yalnızca siyasi değil, aynı zamanda ekonomik bir güç olarak hareket etmiştir; bu nedenle politik ve ekonomik konulardaki rolü bölge ve sivil-asker ilişkileri için belirgin bir örnek olarak görülebilir. Mısır'a yapılan son askeri müdahalenin sonuçlarının, uluslararası siyasi yapıya ve küresel ve bölgesel güçlerin politikalarına etki etme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Bu bilgiler ışığında ana araştırma sorumuzu şu şekilde formüle edebiliriz: Arap Ayaklanmaları sırasında Mısır ordusunun askeri müdahaleyle neticelenen son kararlarını veya politikalarını nasıl açıklayabiliriz? Başlangıçta protestocularla aynı tarafta yer almak ile seçimle gelen lideri askeri müdahale ile devirmek arasında bir çelişki var mıdır? Mısır örneğinin ayrıntılarına geçmeden önce, sivil-asker ilişkileri ile ilgili daha geniş kapsamlı soruları ele almamız yerinde olacaktır: Hangi koşullar altında ordular askeri müdahaleye daha eğilimlidir ve bu süreçte sivil veya askeri aktörlerin rolleri nedir? Öncelikle ordunun siyasi meselelerdeki rolünü tam olarak ortaya koymak gerekir. Bu sayede sivil-asker ilişkileri ile ilgili dinamiklerin değişmesine neden olan iç ve dış etkenleri anlamak mümkün

olacaktır. Bu araştırma, benzer dinamiklere sahip diğer bölgelerdeki sivil-asker ilişkilerini anlamaya da yardımcı olacaktır.

1.1. Kaynakların Değerlendirilmesi

Araştırmamız, ikincil kaynakların nitel analizine dayanmaktadır. Sivil-asker ilişkileri açısından, özellikle Latin Amerika örnekleri ile ilgili birçok makale ve kitap bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu konunun bugüne kadar pek çok akademisyenin dikkatini çektiği söylenebilir. Bunlar arasında Samuel Finer'ın *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* ve Nordlinger'in *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments* isimli kitapları, bu alandaki diğer çalışmalarda da yaygın olarak kullanılan iki temel kitaptır. Her ikisi de, ordunun siyasetteki rolü, farklı sivil-asker ilişkileri türleri, askeri müdahale olasılıklarının koşulları gibi genel konular üzerinde yoğunlaşıyorlar. Bu çalışmalar konuyla ilgili kapsamlı bir yaklaşım sergiledikleri için, bu literatürde öne çıkan yerlerini korumuşlardır.

Literatürde, orduların kurumsal çıkarları, ordu ile dış aktörler arasındaki bağlantılar, özellikle Mısır örneği için ABD ile ilişkiler, askeri müdahale olasılığının daha yüksek olduğu durumlar, sivillerin rolü ve darbe geleneğini ele alan farklı analizler bulunmaktadır. Biz çalışmamızda sivillerin rolüyle birlikte askeri müdahaleyi ortaya çıkaran bağlamın da üzerinde duracağız çünkü bu iki unsurun Mısır örneği için daha fazla açıklayıcı gücünün olduğunu söylemek mümkündür.

Ortadoğu için 'otoriter istikrar' kavramı etrafında şekillenen genel kanaat nedeniyle, akademisyenler, bölgedeki askeri aktörlerin otoriter rejimlerin geleneksel müttefikleri ya da destekçileri olduğunu düşündüler. Arap Ayaklanmalarının ortaya çıkışı ve Ortadoğu›daki askeri aktörlerin bağımsız politikaları ya da faaliyetleri, bu gibi mitleri tamamen ortadan kaldırmasa da onların güvenilirliğini sarsmıştır. Sonuç olarak, sivil-asker ilişkileri ve bu ilişkilerin değişen dinamikleri ile ilgili analiz sayısı zamanla arttı. Ortadoğu örneklerinin, sosyal bilimcilerin ilgisi açısından biraz daha geç dönemde değerlendirilmeye başlandığı söylenebilir. Buna rağmen, bu çalışma ve bölgeyle ilgili yapılacak benzer çalışmaların sivil-asker ilişkileri literatürüne dâhil edilmesiyle literatür, daha da çeşitlenecek ve derinleşecektir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Taslak

Bu çalışma, araştırmamızın amaçları bakımından bir çeşit 'açıklayıcı' (açıklamaya yönelik) araştırma olarak tanımlanabilir. Mevcut literatürden

toplanan bilgileri Mısır örneğine uygulayacağımız için vaka incelemesi bu araştırmada ana yöntemimiz olacaktır.

Bu araştırma, giriş ve sonuç bölümlerinden başka üç ana bölümden oluşacaktır. İlk bölüm teorik kısım olarak adlandırılabilir; çünkü Latin Amerika'daki örneklerden yola çıkılarak yapılan sivil-asker ilişkileri ile ilgili genel analizleri içermektedir. Bu bölümde, temel kavramları ve ana teorik tartışma ve yaklaşımları ortaya koyacağız. Bu nedenle, bu teorik altyapı üzerinden gelecek iki bölüm oluşturulacaktır. İkinci bölümde, bilgilerimizi vaka çalışmasına uygulamak için Mısır'daki bağlamı sunacağız. İlk olarak, Arap Ayaklanmalarından önceki dönemde ordunun geleneksel rolünü analiz etmekle başlayacağız. Ardından, Arap ayaklanmaları sırasında ordunun eylem ve politikalarının farkına varabilme adına dinamiklere ve mekanizmalara adım adım odaklanacağız. Aynı zamanda bağlamı daha kapsamlı bir şekilde analiz etmek için iç ve dış aktörlerin rollerini de ele alacağız. Son bölümde, ana araştırma sorumuzun, yani Mısır ordusunun eylemlerinin veya politikalarının geleneksel ilişkinin devamı olarak mı yoksa bölgesel ve uluslararası bağlamdaki değişikliklere paralel olarak yeni bir versiyonu olarak mı görüleceği konusu üzerinde tartışacağız.

2. Ordunun Siyasetteki Rolü ve Sivil-Asker İlişkileri (Teorik Yaklaşımlar)

Sivil-asker ilişkileri literatüründeki temel konuları; ordunun siyasetteki rolünün mahiyeti, ordunun siyasetteki rolü açısından güçlü ve zayıf yönleri, ordunun siyasete müdahale etmesine neden olan veya zemin hazırlayan koşullar, askeri müdahalenin seviyeleri ve çeşitli biçimleri, ordularla çeşitli siyasi rejimler arasındaki ilişkiler, farklı ülke ve bölgelerdeki siyasi dinamikler, müdahalenin ortaya çıkardığı sonuçlar, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşme konusundaki yeri ve ideal şekli olarak sıralayabiliriz. Bu konuların her birini detaylı olarak ele almamız mümkün olmamakla birlikte Mısır örneğini incelerken de bize yardımcı olacak önemli birkaç noktanın literatürde ne şekilde ele alındığını görmemiz gerekmektedir.

Sivil-asker ilişkileri literatürünün en temel sorusu ordunun siyasi sistem içerisinde meşru bir rolü olup olmadığı sorusudur. Bu konuda bazı yazarlar, ordunun siyasetteki rolünün olup olmadığı sorusu yerine ne kadar ve ne türde bir rolünün olduğu şeklinde değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindedir.[1] Bu ifadeden, ordunun siyasette bir rolü olduğunun

[1] Claude E. Jr. Welch and Arthur K. Smith, *Military Role and Rule: Perspectives on Civil-Military Relations*,

kabul edilmiş olduğunu anlayabiliriz. Özellikle ordunun askeri müdahaleye kadar varan çeşitli yöntemlerle siyasete belirli aralıklarla müdahil olduğu Latin Amerika ve Ortadoğu gibi bölgelerde ordunun siyasette bir rolü olduğunu inkâr etmek zordur. O nedenle, sivil-asker ilişkileri literatüründe bu yönde bir ön kabulün olmasını çok anormal karşılayamayız. Bu noktadan itibaren ordunun rolünün mahiyeti, ilişkilerin nasıl yürütülmesi gerektiği, hangi koşullar altında değişime uğradığı gibi sorular daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu soruları dâhil ettiğimizde sivil-asker ilişkileri meselesinin yalnızca askeri darbelere sık sık maruz kalan ülkelerin değil; aynı zamanda, demokratik standartlarını oturtmuş ülkelerin de dâhil olduğu tüm ülkelerin bir meselesi olduğunu ve her birinin bu ilişkileri belirli şekilde düzenlemek zorunda kaldıklarını söyleyebiliriz. Bu açıdan sivil-asker ilişkileri, tüm ülkelerin siyasi gündeminde yer alan ortak bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Literatürde sivil-asker ilişkilerinin ideal biçimi, 'sivil alan ile askeri alanın sınırlarının kesin ve net çizgilerle birbirinden ayrılması' ve 'objektif sivil kontrol' kavramlarıyla birlikte 'sivillerin üstünlüğü' prensibinin askerler tarafından içselleştirilmiş olmaları kavramlarıyla özetlenir. Burada tanımlanan ideal ilişki biçimi, özellikle kurumları ve yönetim yapısı oturmuş demokrasilerde söz konusudur; ancak ordunun siyasete doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli şekillerde müdahil olduğu ülkelerde ideal durumdan bahsetmek mümkün değildir. Bu ülkelerde ordunun siyasi bir aktör olup olmadığı tartışılmaz; nasıl ve ne ölçüde siyasette etkin olduğu sorusu daha anlamlıdır. Michael Desch ideal dünya ile gerçek dünya arasındaki farka dikkat çekerken "ideal dünyada darbeye yer olmadığına, ordunun her zaman askeri alanda söz sahibi olduğuna ve bu sınırların dışına çıkmadığına, yalnızca milli siyasi konularda gerekli katkıyı vermekle yetindiğine ve askeri ve sivil liderlerin birbirlerinin yetki ve sınırlarına saygı gösterdiğine" vurgu yapar. Sivil yönetimler için en alt düzey ise en azından son karar verme hakkının ve inisiyatifinin sivillerin elinde olduğu durumdur. Burada işaret edilen sivil ve askeri alanların birbirinden ayrılması hususunu 'profesyonelleşme' olarak anlamak mümkündür. Ordunun siyasi anlamdaki avantajları arasında hiyerarşik yapısı ve emir-komuta zinciri sayesinde bir bütün olarak hareket edebilmesi, kurumsal özerkliği, silahlı bir güç olması nedeniyle sert gücü elinde bulundurmasının yanı sıra ülkeden ülkeye farklılık gösterebilen sınıfsal ve etnik özellikler, toplumla olan ilişkisi, ideolojisi gibi faktörler olduğu dile getirilir. Öte yandan or-

Duxbury Press, California, 1974, p. 2.

dunun toplumu yönetme konusundaki teknik yetersizlik ve tecrübesizliği, siyasi anlamda meşruiyetinin sorgulanması ve askeri anlamda avantaj sağlayan özelliklerinin siyasi olarak tam tersi etki yaratabilmesi onun zayıf yönleri olarak ön plana çıkmaktadır.[2] Literatürdeki uzmanların yukarıda ifade ettiğimiz görüşlerini birlikte ele aldığımızda, 'sivillerin üstünlüğü' prensibinin daha çok demokratik bir prensip olarak düşünüldüğünü ancak bu uzmanların her birinin orduya siyasi sistem içerisinde bir rol değilse bile bir yer atfettiklerini söyleyebiliriz. Daha açık bir ifadeyle; ordunun siyasi sistem içerisinde bir yeri ve rolü olduğu gerçeği bu alanda uzmanlaşmış kişiler tarafından genel olarak kabul görmüştür. Buna karşın bu rolün meşru bir rol olup olmadığı tartışmalı olduğundan bunu doğrudan bir rol olarak tanımlamaktan kaçınmışlardır. Konunun uzmanları, sivil-asker ilişkilerinin ideal durumunu tanımlamakla birlikte gerçekte bu ideal durumun çoğu zaman gerçekleşmediğini söyleyerek bu ilişkilerin alt sınırlarının, mahiyetinin ve hangi koşullarda değişikliğe uğradığının açıklanması yoluna gitmektedirler.

Ordunun siyasi sistem içerisinde bir yeri olduğunu söyledikten sonra bu yerin veya rolün her ülkede aynı şekilde tezahür etmediğini ortaya koymak gerekir. Ordunun siyasete etkisinin derecesi ve biçimi açısından düşündüğümüzde ülkeden ülkeye çok farklı durumlar olduğunu gözlemleyebiliriz. Sivil-asker ilişkilerini devam eden bir hat üzerinde değerlendirilirken, sivillerle askerler arasında zaman içinde değişen etkileşimler olduğunu ve bu etkileşim içerisinde "askerin tamamen sivil kontrol altında olmasının mümkün olmadığı gibi, siyasetin asker tarafından tam anlamıyla kontrol edilmesinin de mümkün olmadığı" belirtilir.[3] Sivil-asker ilişkileri açısından yapılan yönetim sınıflandırmasında, ordunun etkin olduğu siyasi sistemler arasında 'askeri etki'den en uç nokta olan 'askeri kontrol'e kadar çeşitli gruplar yer almaktadır. Diğer tarafta ise sivil kontrolün alt sınır olduğu sivil yönetimler söz konusuyken 'sivillerin üstünlüğü' prensibinin içselleştirildiği ideal demokratik yönetimler uç noktayı oluşturmaktadır. Sivil yönetimler açısından ideal düzen olarak ifade edilen sivil yönetimin askerler tarafından içselleştirilmesi halinde ordu, müdahale etmek için fırsat kollamayacak ve aynı zamanda bu anlayış askeri eğitimin de bir parçası haline gelecektir. Dolayısıyla bu durumun yerleşmesinin uzun vadeli

[2] Samuel E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1988, p. 5.

[3] Claude E. Welch, *Civilian Control of the Military: Theory and Cases from Developing Countries*, State University of New York Press, Albany, 1976, p. 35.

olacağını fakat yerleştiği takdirde kalıcı olacağını öngörebiliriz. Öte yandan, sivil ve askeri alanın net ve belirgin çizgilerle birbirinden ayrılması ve bu iki alanın üyelerinin birbirlerinin sınırlarına karşılıklı olarak saygı göstermesi, daha çok ordunun profesyonelleşmesi bağlamında değerlendirilir. Literatürdeki önemli tartışmalardan biri olan ordunun profesyonellik düzeyinin askeri müdahale eğilimini artırıp artırmadığı yönündeki tartışmada Huntington, profesyonelliğin sivil ile askeri alanı daha net çizgilerle ayırdığı gerekçesiyle müdahale eğilimini azalttığı görüşünü savunurken[4], Nordlinger bu görüşe karşı çıkmakta ve profesyonelleşme arttıkça müdahale eğiliminin de arttığını savunmaktadır.[5] Bu görüş ayrılığının daha çok profesyonelleşmeyi nasıl tanımladıkları ve hangi unsurları bu kapsama dâhil ettiklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu konuda önemli bir noktanın altını çizmekte fayda vardır: Darbenin olmaması ile sivil kontrolün sağlanmış olması aynı şeyler değildir.[6] Dolayısıyla bir ülkede belirli bir dönemde darbe yaşanmamasını, o ülkede sivillerin siyaset üzerinde denetim kurması ve bu prensibi içselleştirmesi şeklinde yorumlamak doğru olmaz. Bu, o ülkede ordunun profesyonellik derecesinin de tartışmaya açık olduğu anlamına gelir. Sonuç olarak; ordunun siyasetteki etkisinin ve rolünün çok çeşitli dereceleri ve şekilleri vardır ve bunların her biri birbirinden farklı durumlara işaret ettiği için özellikleri ve ortaya çıkardığı ilişki biçimlerinin de ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

Ordunun siyasete müdahalesinin sebepleri veya ona zemin hazırlayan koşullar noktasında çok çeşitli görüşlerin varlığından söz edebiliriz. Bu konuda önde gelen bazı düşünürler daha çok askeri aktörlerin özelliklerine vurgu yaparken, bazıları da sivil alandaki yönetici ve aktörlerin eksiklik ve zayıflıklarını ön plana çıkarmaktadır. Uluslararası konjonktürün de etkisini gösteren yapısal faktörlerin de tartışmaya dâhil edildiğini ifade etmek gerekir. Hem sivil hem de askeri alanı, yerel aktörleri olduğu kadar bölgesel ve uluslararası aktörleri de etkilediği için meseleyi çok boyutlu olarak ele alan ve her boyuttaki farklı nedenleri hesaba katan yaklaşımların daha gerçekçi olduğunu ve açıklama gücünün daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Sivil-asker ilişkileri literatürünün temel kaynaklarından olan Samuel E. Finer'ın kitabında bu konu müdahale etme eğilimi ve müdahale fırsatı

[4] Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State*, Belknap Press, Cambridge, MA, 1957.

[5] Eric A. Nordlinger, *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Inc, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1977, p. 50.

[6] David Pion-Berlin, *Through Corridors of Power: Institutions and Civil-Military Relations in Argentina*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1997, p. 218.

kavramlarıyla açıklanıyor. Müdahale etme eğilimi daha çok ordunun sahip olduğu özellikler olan müdahale etme motivasyonu, ordunun kurumsal özerkliği, misyonu, profesyonellik derecesi, toplumla olan ilişkisi, tarihsel rolü gibi durumları kapsarken; müdahale fırsatı, ordunun müdahalesi için uygun siyasi konjonktürün oluşması gerektiğinin altını çizmektedir.[7] Yapısal faktörlere örnek olarak da şu argümanı verebiliriz: Dışarıdan bir tehdit yokken içerideki tehditlerin fazla ve ciddi olması askeri müdahaleye en yatkın seçeneği oluşturur.[8]

Sivil-asker ilişkileri literatüründe daha çok ordunun müdahalesi tartışıldığı için askeri unsurlar ön plana çıkarılırken, sivil kanadın da en az askeri kanat kadar önemli olduğu gerçeğini göz ardı etmemekte fayda vardır. Nordlinger, sivil alandaki performans başarısızlıkları ve meşruiyet kaybının yanı sıra ordunun kurumsal çıkarlarının da askeri müdahalede etkili olduğuna dikkat çeker.[9] Askeri müdahaleler yalnızca ordu perspektifinden bakılarak değerlendirilemez ve fakat belirli bir siyasi bağlamda ortaya çıkar. O nedenle askeri müdahaleye olanak tanıyan siyasi bağlamın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan sivil unsurların rolünü hesaba katmadığımızda eksik bir değerlendirme yapmış oluruz. Bununla birlikte, literatürde sivil alanla ilgili üzerinde durulan bir başka nokta; askeri müdahalelerin başarılı olmasında ordunun 'sivil müttefikler'i olmasının da önemli rol oynadığıdır.[10] Sivil müttefikler özellikle ordunun müdahalesine meşruiyet kazandırma ve müdahaleyi toplum adına yaptığını iddia etme anlamında önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, askeri müdahalelerin sivil bir ayağı olduğunu da unutmamak gerekir. Sivillerin rolü yalnızca askeri müdahaleye zemin hazırlayacak bir siyasi bağlamın oluşmasını sağlamak olabileceği gibi, orduya destek veren sivil müttefiklerin varlığı nedeniyle daha aktif bir rol olarak da ortaya çıkabilir.

Literatürde öne sürülen farklı görüşlerden anlaşıldığı üzere askeri müdahalelerin ortaya çıkmasını veya ordunun siyasete değişen şekil ve düzeylerde müdahil olmasını tek bir sebeple izah etmek zordur. O nedenle herhangi bir örneği incelerken tüm bu etkenleri birlikte değerlendirmek ve o olayda nasıl bir etkide bulunduğunu dikkatli bir şekilde analiz etmek

[7] Finer, *The Man on Horseback*, pp. 20-76.

[8] Desch, *Civilian Control of the Military*, p. 6.

[9] Nordlinger, *Soldiers in Politics*, p. 64.

[10] Wendy Hunter, *Eroding Military Influence in Brazil: Politicians against Soldiers*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London, 1997, p. 21; Pion-Berlin, *Through Corridors of Power*, p. 16.

gerekir. Yukarıda saydıklarımız haricinde ordunun kurumsal çıkarlarını ve geleneksel imtiyazlarını koruma güdüsü[11] ve ülkede bir 'darbe geleneği'nin olması[12] gibi etkenlerden de söz edebiliriz. Sınıf merkezli analizlerin olduğunu ve ordunun oluşturulma biçiminin ve toplumla olan ilişkisinin irdelendiği çalışmaların olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Bu faktörlerin her biri, meselenin aslında ne kadar karmaşık ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Büyük resmi görebilmek ve meseleyi farklı açılardan ele alabilmek adına bu faktörlerin tümünü göz önünde bulundurmak şarttır.

3. Mısır Örneği

3.1. Mısır Ordusunun Siyasetteki Geleneksel Rolü

Mısır ordusunun ülke siyasetinde nasıl bir rolü olduğunu anlamak için 1952 Hür Subaylar Devrimine ve hatta onun öncesinde İsrail'in kurulması sürecinde başlayan Arap-İsrail Savaşlarına kadar gitmek gerekir. Arap-İsrail Savaşlarındaki askeri ve idari yetersizlikten rahatsız olan Hür Subaylar grubu, ülkedeki İngiliz askeri varlığından rahatsız olan diğer toplumsal gruplarla işbirliği yaparak ordunun hiyerarşik düzeninin de dışında yapılan bir darbeyle monarşi rejimini devirip yönetimi ele geçirmiştir. Cemal Abdul Nasır döneminde sosyalizm ve Arap milliyetçiliğinin yanı sıra özellikle Süveyş Krizi sonrasında Nasır'ın artan kişisel karizması etrafında yeni rejim şekillenmiştir. Ancak bu dönemde Suriye'yle kurulmaya çalışılan Arap Sosyalist Birliği projesi uzun ömürlü olmamış ve İsrail'e karşı yapılan savaşlarda başarısız olunmuştur. Enver Sedat, ülke içindeki rakiplerini saf dışı bıraktıktan sonra İsrail'le 1973'te yapılan savaşta da kısmi bir başarı elde ederek Nasır'dan devraldığı rejimin yerleşmesini sağlamıştır. Camp David süreci ve İsrail'le yapılan anlaşma, Enver Sedat'ın suikasta kurban gitmesi neticesini doğursa da Mübarek için dışarıdaki çatışmaların son bulduğu ve ülke içinde liderlik mücadelesinin yaşanmadığı yumuşak bir geçişe zemin hazırlamıştır.[13] Mübarek dönemini asker kökenli liderin ülkeyi yönettiği otoriter rejimin tam anlamıyla yerleştiği dönem olarak değerlendirebiliriz. İran'daki devrimden sonra Mısır, İsrail'le birlikte ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki haline gelmiştir. Mısır ordusu, rejimin de koruyucusu haline gelmiş ve ülke içinde rejimin en önemli müttefiki olarak görülmüştür. Ordunun ülke siyasetindeki geleneksel rolünü bu şekilde özetleyebiliriz. Bununla birlikte Mısır ordusu,

[11] Finer, *The Man on Horseback*, p. 240; Nordlinger, *Soldiers in Politics*, pp. 65-78.

[12] Nordlinger, *Soldiers in Politics*, p. 207.

[13] Steven A. Cook, *The Struggle for Egypt*, Oxford University Press, New York, 2012.

ABD başta olmak üzere dış aktörlerle yakın ilişki içinde olduğu için ordunun rolünde dış aktörlerin etkisinden de söz etmek mümkündür. Mısır ordusunun toplumun orta sınıfından oluştuğunu ve belli bir etnik veya mezhepsel grubu temsil etmediğini söyleyebiliriz.

Hür Subaylar Devriminden Mübarek'in görevi bırakmak zorunda kaldığı 2011 yılına kadar geçen yaklaşık altmış yıllık dönemde Mısır'ı asker kökenli devlet adamları otoriter bir rejim altında yönetmişlerdir. Dolayısıyla Mısır'da askeri bir rejimden söz etmek mümkündür. Bu ülkenin sivil ve askeri alanın birbirinden ayrıldığı ideal ilişki biçiminin çok uzağında olduğunu izah etmeye gerek yoktur. Barany, Mısır'da askerin siyasetten tamamen çekilmesinin hayalinin bile zor olduğunu söyler.[14] Dahası, Mısır ordusu yalnızca siyasette değil ekonomi alanında da söz sahibidir. Bu konuda net bir rakam vermek çok kolay olmasa da, ülke ekonomisinin yaklaşık üçte birinin ordu tarafından kontrol edildiği iddia edilmektedir. Bu durum, ordunun ekonomik çıkarlarının da çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır. O nedenle, Mısır için ordunun ekonomik çıkarlarını koruma çabasının veya bunlara zarar verecek bir siyasi bağlamın oluşma ihtimalinin de askeri müdahale gerekçeleri arasında yer alabileceğini söyleyebiliriz. Kısaca; Mısır ordusu geleneksel olarak siyasette ve ekonomide önemli bir rol oynamaktadır.[15] Arap İsyanlarının başlamasına kadar uzun bir süre asker kökenli liderlerin diktatörlüğünde ülkenin yönetilmiş olması bu durumun en bariz örneğidir. Aynı zamanda bu durumun, Mısır halkının Mübarek karşıtı gösterilerde Tahrir Meydanı'nda bir araya gelmesini sağlayan etkenlerin başında geldiğinin de altını çizmek gerekir.

Mısır ordusunun Arap İsyanları sürecindeki rolüne geçmeden önce ordunun rejimle ve halkla olan ilişkisine biraz daha açıklık getirmekte fayda vardır. Hür Subaylar Devriminden itibaren asker kökenli liderler ülkeyi yönetmeye başladığı için uzun süre rejimle ordu adeta iç içe geçmiştir. Cumhurbaşkanı, şeklen sivil bir yönetici olarak ülkeyi yönetse de gücünü ordudan aldığı söylenebilir. Bu anlamda, ordu ile Cumhurbaşkanı arasında da bir çıkar çatışması söz konusu olmadığından uzun süre devlet yönetiminde birlikte hareket etme imkânı doğmuştur. Ordu, kurumsal yapısını muhafaza ederek ekonomide de ciddi bir etkiye sahip olmuştur. Ordunun siyasi yönetimi kendi içinden çıkardığı Cumhurbaşkanlarına devrederken

[14] Zoltan Barany, "The Role of the Military: Comparing the Arab Revolts", *Journal of Democracy*, Vol. 22, No. 4, 2011, p. 33.

[15] Zeinab Abul-Magd, "Military", *Egypt After the Spring: Revolt and Reaction***,** ed. Emile Hokayem and Hebatalla Taha, Adelphi Series, Routledge, 2015.

ekonomiyi ve güvenliği kendi kontrolünde tuttuğu şeklindeki bir işbölümünden söz edebiliriz. Ordunun halkla olan ilişkisine baktığımızda ise halkın, ordunun sahip olduğu askeri, ekonomik ve siyasi güç nedeniyle orduya karşı korkuyla karışık bir saygı duyduğunu ifade etmek mümkündür. Ordunun siyasetteki etkisi nedeniyle kritik durumlarda gözler hep orduya çevrilmesine karşın Arap İsyanlarının başlangıç aşamasında görüldüğü gibi halkın kendi iradesini gösterme yönündeki talebi, bir anlamda ordunun bu geleneksel rolüne de bir tepki olarak değerlendirilebilir. Yine de halkın ordu ile diktatörlük rejimini belli noktalarda birbirinden ayrı gördüğünü ve ordunun kurumsal olarak içinde korkuyu da barındıran saygın bir konumu olduğu ifade edilebilir. Halk, orduyu doğrudan karşısına almak yerine diktatörü devirirken orduyu yanına alma yolunu seçmiştir. Ordunun halkın gözündeki bu konumunda milliyetçi duygularla özdeşleşmiş olmasının ve halkla çeşitli şekillerde bağlarının olmasının da etkili olduğu söylenebilir. Halk diktatörlük rejimini yıkmak isterken yeni dönem için ordunun güçlü olmasına ihtiyaç duymaktadır. Orduya yönelik bu bakış açısının yansımalarını önceki dönemlerde yapılan anketlerde, verileri çok sağlıklı olmasa da, en güvenilen kurumlar arasında ordunun ön sıralarda gelmesi, protestolar sırasında halkın orduyla karşı karşıya gelmekten kaçınması ve 'ordu ile milletin bir olduğu' şeklindeki sloganlarında görebiliyoruz. Halkın orduyla ilgili karşı çıktığı durum ise önceki dönemlerde olduğu gibi siyasete doğrudan müdahil olmasıdır.

3.2. Mısır Ordusunun Arap İsyanları Sürecindeki Rolü

Arap İsyanları, bölgede uzun yıllar devam eden statükoya bir meydan okuma olarak ortaya çıktığı için Mısır'da da aktörler arası ilişkileri ve dengeleri değiştirme potansiyeli taşıyordu. Önceki dönemde rejimin en önemli müttefiki ve koruyucusu olarak görülen Mısır ordusunun Mübarek'e karşı başlayan kitlesel gösterilerde nasıl bir tavır takınacağı, protestoların seyrini ve sonucunu değiştirebilecek önemli bir etkendi. Ordunun rejimle olan yakın ilişkisine rağmen kurumsal kimliğini muhafaza etmesi sayesinde göreceli bir özerkliğe sahip olması, böyle bir süreçte kendisine hareket alanı kazandırmıştır. Ordu komutanları, olayların başlamasının ardından Mübarek'in çağrısı ve ülkede oluşan güvenlik risklerinin de etkisiyle, ülkenin çeşitli yerlerine askerlerin gönderilmesi ve güvenliğin kontrol altında tutulması kararını almışlardı. Ancak bu, rejime sahip çıkmaktan ziyade genel anlamda bir güvenlik tedbiri boyutundaydı. Protestoların devamı ve uluslararası aktörlerin tutumlarının da yavaş yavaş netleşmeye başlamasıyla birlikte Mübarek'in görevde kalmasının pek mümkün olmadığı

ortaya çıkıyordu. Bu ortamda, Mısır ordusu da pragmatik bir karar alarak protestocuların yanında yer aldı. Ordunun bu tutumu Mübarek'in görevde kalamayacağının da bir göstergesi oldu. Bu sayede ordu, toplumdaki saygın konumunu korudu ve popülaritesini biraz daha artırdı. Mübarek'in istifasının ardından yaşanan geçiş sürecinde Yüksek Askeri Konsey (SCAF) ülkede kontrolü ele aldı. Ordunun geçiş sürecine liderlik etmesi, toplumdaki değişim beklentileri ve ordunun niyeti konusunda kuşkuları beraberinde getirse de, bu durumun seçimlere kadar geçici bir durum olduğu varsayıldığı için halktan çok ciddi bir tepki gelmedi. Askeri Konsey uygulamaları, ordunun geçici bir yönetimden ziyade siyaseti dizayn etmeye çalışan bir tutum içinde olduğunu gösterdi. Fakat bir buçuk yıllık askeri geçiş yönetiminin ardından Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı ve ordu, yönetimi devretmiş oldu. Göreve geldikten kısa bir süre sonra Muhammed Mursi, Genelkurmay Başkanı Tantavi ve üst düzey bir komutan olan Sami Anan'ın emekliye ayrılması kararını aldı[16] ve SCAF dönemindeki bazı kararların iptaline yönelik adımlar attı. Mursi'nin askeri yönetime karşı bir başarısı olarak görülen bu gelişmelerin, aslında tam da öyle olmadığı bir yıl sonraki askeri müdahale ile ortaya çıkmış oldu.

Zoltan Barany, Arap İsyanları sürecinde farklı ülkeleri karşılaştırırken ordunun rolüne vurgu yapar ve isyanların başarılı olması için ordunun desteğinin yeterli olmasa bile gerekli bir koşul olduğunu öne sürer.[17] Bu analiz, isyanların başarılı olup olmamasında ordunun pozisyonunun önemli olduğuna işaret eder. Ancak ordunun pozisyonunun ne kadar önemli olduğunu anlamak için o ülkede tarihsel olarak ordunun siyasette ne ölçüde etkili olduğunu da hesaba katmak gerekir. Barany'ye göre Mısır ordusunun Mübarek rejimine destek vermemesinin birkaç sebebi vardı: "Mübarek'in kendisinden sonra yerine geçmesini istediği oğlu Cemal Mübarek'in ordu tarafından çok sevilmemesi, ordunun üst kademesinin gençliğin durumu, İslami radikalizmin yayılması ve ekonomik durağanlık konularındaki endişeleri, Mübarek rejiminin oluşturmaya çalıştığı geniş polis ve güvenlik teşkilatından Mısır ordusunun rahatsızlık duyması ve ordunun toplumla çok farklı bağlarının bulunması" bu sebepler arasında sayılabilir.[18] Barany, Tunus ve Mısır'da liderler devrilirken diğer ülkelerde farklı sonuçların ortaya çıkmasını ordunun rolü ekseninde açıklar. Mouin Rabbani aynı şekil-

[16] Al-Jazeera, "Crowds in Cairo praise Morsi's army overhaul", 13.08.2012, https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/08/201281215511142445.html; accessed: 28.02.2018.

[17] Zoltan Barany, p. 28.

[18] Ibid, p. 28.

de ordu güçlerinin rejime destek vermemesinin isyanların başarısında belirleyici bir unsur olduğunu belirtir.[19] Gerçekten de Mübarek'in isyanların ortaya çıkmasından sonra gösterdiği reaksiyona baktığımızda, ilk etapta kendisine bağlı güvenlik güçlerini kullanarak isyanları bastırmaya çalıştığını ancak bu yeterli olmayınca ordudan medet umduğunu görebiliriz. Mübarek'in kendisine bağlı güvenlik güçleri oluşturmak suretiyle asker-polis rekabeti ortaya çıkardığına dair analizlere de rastlıyoruz.[20] Said'e göre Mısır ordusunun muhaliflerle aynı safta yer almasının sebepleri "ordunun ekonomik gücünü ve ayrıcalıklarını korumak istemesi, sosyal yapılanması, Mısır devletinin kurucusu olarak inşa edilmiş imajı ve ordunun ABD ile olan özel ilişkisi"nden kaynaklanıyordu.[21] Said, Mısır ordusunun protestolar sürecinde izlediği politikayı farklı süreçlerde analiz ederken ordunun başlangıçta tarafsız kaldığına ve gelişmelere göre hareket ettiğine vurgu yapar. Ordunun bu sayede toplumdaki gücünü ve konumunu muhafaza ettiğini söyler.

Mısır ordusunun Arap İsyanlarının başlangıç aşamasında rejime destek vermek yerine protestocularla aynı safta yer almasını birden çok nedenle açıklayan analizlerin daha doğru olduğunu ifade edebiliriz. Bunlar arasında ordunun ekonomik çıkarlarını ve ayrıcalıklı konumunu sürdürmek istemesi, toplumla olan ilişkisi, devletin kurucusu ve koruyucusu olma misyonu, Cemal Mübarek ve çevresinde oluşan işadamı grubundan ordunun pek haz etmemesi, rejimin kendi güvenlik gücünü oluşturma çabası ve ABD ile ordu arasındaki özel ilişki sayılabilir. İşin özü; Mısır ordusu bir kâr-zarar analizi yaparak rejime destek vermenin halkın gözündeki itibarını ve saygın konumunu yitirmek gibi önemli bir maliyeti olduğunu görmüş ve Mübarek rejimini kurtarmanın o saatten sonra mümkün olmadığını anlamıştır. Uluslararası aktörlerin, özellikle ABD'nin, Mübarek'e istifa çağrısı yapmaları rejimin sonunun geldiğini göstermiştir. Böyle bir konjonktürde ordunun protestocuların yanında yer alması toplumla bütünleşmiş olduklarını göstermekten çok pragmatik nedenlerle açıklanabilir. Mübarek sonrası geçiş sürecinin Yüksek Askeri Konsey tarafından yürütülmüş olması, ordunun siyasetteki etkin rolünü sürdürdüğünün bir işareti

[19] Mouin Rabbani, "The Securitization of Political Rule: Security Domination of Arab Regimes and the Prospects of Democratization", *People's Power: The Arab World in Revolt*, Heinrich Böll Foundation, Beirut, 2011, p. 286.

[20] Yasser M. el-Shimy, "The Arab Spring Gathers Clouds: Why the Revolts for Change Have Stalled", *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 4, 2011, p. 48.

[21] Atef Said, "The Paradox of Transition to 'Democracy' under Military Rule", *Social Research*, Vol. 79, No. 2, 2012, p. 399.

olarak yorumlanabilir. O dönemde ordunun devrimi çaldığı şeklinde suçlamalar[22] dile getirilse de, başka bir alternatif görünmediği için bu durum 'geçici' olmak koşuluyla kabul görmüştü. Asad bunun Mübarek'in ayrılmasından sonra ortaya çıkan meşruiyet krizinin bir çözümü olarak insanlar tarafından kabul gördüğünü belirtir.[23] Sonuç olarak; geçiş dönemini ordunun yönetmiş olması, ordunun siyasetteki geleneksel rolünün bir teyidi olarak görülebilir.

SCAF yönetimi yeni seçilen Cumhurbaşkanı'na görevi devretmeden onun yetkilerini kısma girişiminde bulundu.[24] Bu durumu siyasete müdahale etmekten uzak durmayacaklarının bir işareti olarak kabul edebiliriz. Sonraki süreçte Tantavi'nin emekliye ayrılmasının ardından askerlerin siyasi işlere çok fazla müdahale etmediklerini söylemek mümkündür. En azından sivillerde kaygı uyandıracak düzeyde doğrudan etkide bulunma çabasının görünmediğini söyleyebiliriz. Ancak Mursi döneminde, 22 Kasım'da yayınlanan kararname ile Cumhurbaşkanının aldığı kararların yargı denetimi dışında bırakılması, toplumda ciddi bir endişe doğurdu.[25] Otoriter ve baskıcı rejimlerle yönetilen Mısır toplumunda, alınan bu karar önceki dönemlere benzer bir yönetim anlayışına geçileceği algısını ortaya çıkarırken, insanlar arasında yıllar içinde oluşmuş korkuları ortaya çıkardı. Sonrasında anayasanın hazırlanması sürecinde ortaya çıkan kutuplaşmanın ülke içindeki siyasi konjonktürü değiştirdiğini görüyoruz.[26] Mursi'ye karşı artan muhalefet, görevinin birinci yıldönümünde kitlesel gösteriler şeklinde karşılık buldu ve bu bağlamda ordunun nasıl bir tavır takınacağı yeniden merak konusu oldu. Aslında yaşanan her kritik süreçte Mısır toplumunda gözlerin orduya çevriliyor olması, ordunun siyasette belirleyici

[22] Soumaya Gannoushi, "The Egyptian people's revolution is being hijacked by the army", 26.09.2011, https://www.theguardian.com/commentisfree/libertycentral/2011/sep/26/egyptian-revolution-army; accessed: 28.02.2018; Jack Shenker, "Egyptian army hijacking revolution, activists fear", 15.02.2011, https://www.theguardian.com/world/2011/feb/15/egyptian-army-hijacking-revolution-fear; accessed: 27.02.2018; Shashank Joshi, "Egypt's army is hijacking the revolution", 25.11.2011, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/8916150/Egypts-army-is-hijacking-the-revolution.html; accessed: 28.02.2018.

[23] Talal Asad, "Fear and the Ruptured State: Reflections on Egypt after Mubarak", *Social Research*, Vol. 79, No. 2, 2012, p. 275.

[24] Evan Hill, "Background: SCAF's last minute power grab", 18.06.2012, https://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/egypt/2012/06/201261812449990250.html; accessed: 28.02.2018.

[25] Al-Jazeera, "Egypt: The president's new powers", 24.11.2012, https://www.aljazeera.com/programmes/insidestory/2012/11/2012112482649205402.html, accessed: 28.02.2018; Raed Omari, "Will Mursi's Egypt become a new Iran?", *Al-Arabiya,* 24.11.2012, http://english.alarabiya.net/articles/2012/11/24/251588.html; accessed: 28.02.2018.

[26] The Associated Press, "Islamist-leaning draft constitution divides Egypt", 10.12.2012, http://english.alarabiya.net/articles/2012/12/10/254226.html; accessed: 28.02.2018.

bir role sahip olduğunun en açık göstergesidir. Tantavi'nin emekliye ayrılmasının ardından siyasette çok etkin görünmeyen ordu için ortaya çıkan bu siyasi konjonktür önemli bir fırsattı. Mısır ordusu da bu fırsatı kaçırmadı ve siyasette yeniden söz sahibi olma adına harekete geçti. Gösterilerin ikinci gününde ordu, '48 saat ultimatomu'[27] ile Mursi yönetimine her türlü tedbir ve tasarrufta bulunabileceği mesajını verdi. Verilen sürenin dolmasının ardından da askeri müdahale açıklaması geldi. Dolayısıyla bir yıl önce devredilmiş olan yönetim, askeri darbe yoluyla geri alınmış oldu. Mursi döneminde Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı olarak görev yapan Abdulfettah el-Sisi, askeri müdahaleyle ele geçirdiği yönetimi, 2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi ile kalıcı hâle getirdi.

3.3. Mısır'da 2013'te Gerçekleşen Askeri Müdahalenin Bölgesel ve Küresel Aktörler Açısından Değerlendirilmesi

Arap İsyanları ile Mısır'da ve genel olarak Ortadoğu'da bölgesel güç denkleminin değiştiği bir konjonktürde, ortaya çıkan askeri müdahalenin yalnızca ülke içi siyasette ve yerel aktörler açısından anlamlı olmayacağı aşikârdır. Mısır gibi bölgesel güç denkleminde önemli bir yere sahip ve hatta bölgesel liderlik anlamında iddialı olan bir ülkede ordunun yönetimi ele geçirmiş olması, Mısır için olduğu kadar bölgesel ve küresel aktörler açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Bu aktörler yalnızca bu değişimden etkilenen ve ona reaksiyon gösteren aktörler değil; aynı zamanda bu müdahaleye doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunan aktörler olarak düşünülmelidir. Bu bölümde Mursi yönetiminin devrilmesiyle sonuçlanan Mısır askeri darbesinin nasıl bir bölgesel bağlamda ortaya çıktığını, bölgesel ve küresel aktörlerin bu olaya ne şekilde müdahil olduğunu ve nasıl tepki verdiklerini, askeri müdahale sonrası Mısır'da ve bölgede nasıl bir tablo ortaya çıktığını yorumlayacağız.

Arap İsyanları her ne kadar Tunus'ta Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla ortaya çıkmış olsa da Mısır'da Mübarek'in görevden ayrılması, kitlesel gösterilerin bölge geneline yayılmasında ve güç kazanmasında daha büyük etki yapmıştır.[28] Mısır'da 30 yıldır iktidarda olan

[27] Matthew Weaver, Paul Owen and Tom McCarthy, "Egypt protests: army issues 48-hour ultimatum- as it happened", 01.07.2013, https://www.theguardian.com/world/middle-east-live/2013/jul/01/egypt-stanoff-millions-protest; accessed: 01.03.2018; Gregg Carlstrom, "Egyptian army issues 48-hour ultimatum", 02.07.2013, https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/07/201371231726346358.html; accessed: 01.03.2018.

[28] Mouin Rabbani, "The Arab Revolts: Ten Tentative Observations." *People's Power: The Arab World in Revolt*, Heinrich Böll Stiftung, May 2011, pp. 10-13.

Mübarek rejimi, yaklaşık altmış yıldır ülkeyi yöneten asker kökenli otoriter rejimlerin son halkası ve Ortadoğu'daki 'otoriter istikrar'ın bir nevi sarsılmaz kalesiydi. Bu anlamda, Mübarek rejiminin on sekiz gün gibi kısa bir sürede devrilmesinin Mısır'da 'korku duvarlarının aşılması'[29] olarak yorumlanması son derece doğaldır. Bundan daha önemlisi; Mübarek sonrası geçiş sürecinin ardından yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Müslüman Kardeşlerin siyasi kolu olan Hürriyet ve Adalet Partisi adayı Muhammed Mursi'nin Mısır'ın yönetimine gelmesidir. Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Mısır'da seksen yıldan uzun bir maziye sahip olmakla birlikte otoriter rejimler tarafından sürekli baskı altında tutulmuş ve siyasi alanda ancak rejimin müsaade ettiği ölçüde etkinlik gösterebilmiştir. Buna karşın sosyal faaliyetleri ve halkla doğrudan ilişkisi sayesinde toplumsal tabanını korumayı ve zamanla genişletmeyi başarmış ve 1984'ten itibaren katıldığı seçimlerde sahip olduğu oy potansiyelini sınırlı da olsa göstermiştir.[30] O nedenle Mübarek sonrası yapılan Parlamento seçimlerinde yüzde 47 oy almaları ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, diğer toplumsal grupların da şartlı desteği ile kazanmaları sürpriz sayılmaz. Ancak Ortadoğu'daki diğer ülkelerde de güçlü bir yapılanmaya sahip olan Müslüman Kardeşler'in Mısır'da iktidara gelmesi, bölgesel güç denkleminde önemli bir değişimi ifade etmiştir. Mısır siyasetini yönetme yetkisine sahip oldukları kadar bölgesel olarak etkinliklerini artırma potansiyelini de taşıyor olmaları, diğer bölgesel aktörlerin ve bölgeye müdahil olan küresel aktörlerin izledikleri siyaseti de yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse; Müslüman Kardeşler'in adayı olan Muhammed Mursi'nin Mısır'da Cumhurbaşkanı olmasının bölgede ve küresel aktörler arasında memnuniyetten çok bir rahatsızlık ve endişe doğurduğu söylenebilir. Bunun nedenleri olarak Müslüman Kardeşler'in önceki dönemlerde ortaya koydukları eylem ve söylemlerle birlikte daha önce iktidar tecrübesi olmayan Müslüman Kardeşler'in izleyeceği politikaların belirsizliğinin diğer aktörlerde soru işareti oluşturmasını sayabiliriz.[31] Mursi'ye destek veren ülkelerden başlayacak olursak; Mursi döneminde

[29] Justin Reynolds, "Breaking the fear barrier in Egypt", 10.02.2011, https://tif.ssrc.org/2011/02/10/breaking-the-fear-barrier-in-egypt-2/; accessed: 01.03.2018; Andrea Teti, "The Politics of Fearlessness: Egypt's Second January Uprising", 07.02.2011, http://blogs.lse.ac.uk/ideas/2011/02/the-politics-of-fearlessness-egypt%E2%80%99s-second-january-uprising/; accessed: 01.03.2018.

[30] Mona El-Ghobashy, "The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Brothers." *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 37, August 2005, pp. 373-395.

[31] David D. Kirkpatrick, "Named Egypt's Winner, Islamist Makes History", 24.06.2012, http://www.nytimes.com/2012/06/25/world/middleeast/mohamed-morsi-of-muslim-brotherhood-declared-as-egypts-president.html; accessed: 02.03.2018.

Mısır'a yardım yapan iki ülke olan Türkiye ve Katar'ı görebiliyoruz.[32] Müslüman Kardeşlerle iyi ilişkiler geliştirmiş olan Türkiye ve Katar, Arap İsyanlarını bölgesel etkinliklerini artırma yönünde bir fırsat olarak görmüşlerdir. Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidar olması, onlar için önemli bir müttefik kazanma anlamına gelmiştir. O dönemde Suriye'deki siyasi kriz ve askeri mücadele nedeniyle problemler yaşayan Türkiye için Mısır'daki Mursi yönetimi dış politikada ciddi bir güven unsuru ve dayanak noktasıydı. Türk dış politikasında 'Türkiye-Mısır ekseni'[33] olarak dillendirilmeye başlanan bu ittifaka Katar da dâhil edilmekteydi. Körfez ülkeleri içinde bağımsız bir dış politika yürüten Katar için de Mısır'da Müslüman Kardeşler ile ilişkileri geliştirmek, bölgede etkinliğini artırmak ve güçlü bir blok oluşturmak anlamına geliyordu.[34] Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidarda olmasına bağlı olan bu ittifak için, Temmuz 2013'teki askeri müdahalenin bütün hesapları alt üst ettiğini söylemek yanlış olmaz. Darbeden sonra Türkiye, askeri yönetimin meşru olmadığını savunmaya ve darbenin asla kabul edilemez olduğunu söylemeye devam etmiştir. Katar'da ise yakın zamanda yaşanan saray içi görev değişiminin etkisiyle askeri yönetime ilk aşamada fazla ses yükseltilmemiş olsa da, son Katar krizinde gördüğümüz üzere Katar ile Müslüman Kardeşler arasındaki iyi ilişkiler ve yardımlar devam ettirilmiştir.[35] Sonuç olarak; Müslüman Kardeşler yönetimindeki Mısır'a bölgesel anlamda verilen destek Türkiye ve Katar'la sınırlı kalmış ve karşı cephenin daha güçlü olması, ordunun müdahalesine uygun bir uluslararası ortam hazırlamıştır.

Madalyonun öbür yüzüne baktığımızda; Mısır'da Müslüman Kardeşler'in bir temsilcisinin Cumhurbaşkanı olması bölgesel ve küresel aktörler arasında ciddi endişelere sebep oldu. Bu aktörlerin rahatsızlık ve endişelerinin kaynağı birbirinden farklı olmakla birlikte her birinin Müslüman Kardeşler iktidarını kendileri için bir tehdit olarak algıladığını söyleyebi-

[32] The Associated Press, "Qatar Doubles Aid to Egypt", *The New York Times*, 08.01.2013, http://www.nytimes.com/2013/01/09/world/middleeast/qatar-doubles-aid-to-egypt.html; accessed: 02.03.2018; Anadolu Ajansı, "Türkiye'den Mısır'a 2 milyar dolar", *Sabah,* 15.09.2012, https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/09/15/turkiyeden-misira-2-milyar-dolar; erişim: 02.03.2018.

[33] Anadolu Ajansı, "Mısır'ın başarısı Türkiye'nin başarısıdır", 27.12.2012, https://aa.com.tr/tr/politika/misirin-basarisi-turkiyenin-basarisidir/291240?amp=1; erişim: 02.03.2018.

[34] Maria Abi-Habib and Reem Abdellatif, "Qatar's Aid to Egypt Raises Fears on Motives", *The Wall Street Journal,* 17.05.2013, https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324031404578480771040838046; accessed: 02.03.2018.

[35] Deutsche Welle, "Katar krizinin perde arkası", 05.06.2017, http://www.dw.com/tr/katar-krizinin-perde-arkas%C4%B1/a-39121556; erişim: 02.03.2018; Serpil Açıkalın Erkorkmaz, "Katar Krizi, Çatallaşan Dinamikler ve Müslüman Kardeşler Muamması", *ORDAF*, 14.06.2017, http://ordaf.org/katar-krizi-catallasan-bolgesel-dinamikler-ve-musluman-kardesler-muammasi/; erişim: 02.03.2018.

liriz. Listeyi uzatmak mümkün olmakla birlikte Müslüman Kardeşler karşıtı grubun öne çıkan aktörlerinin Suudi Arabistan öncülüğündeki Körfez ülkeleri (Katar hariç), İsrail ve ABD olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman Kardeşler ideolojisini ve siyasal çizgisini bölgede kendisine rakip olarak gören Suudi Arabistan'ın özellikle bölgesel liderlik ve etkinlik açısından Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidarda olmasını kendisi için ciddi bir tehdit olarak algıladığını söylemek mümkündür.[36] Bölgedeki diğer ülkelerde de güçlü bir yapılanması ve şubeleri olan Müslüman Kardeşler, Sünni Müslümanlar için Suudi Arabistan'ın temsil ettiği Vahhabi-Selefi çizgiye nazaran daha ılımlı bir model sunuyordu. Bu modelin bölgede güçlenmesini istemeyen Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ise özellikle Selefi gruplar üzerinden harekete geçerek Mısır'da Mursi karşıtı oluşan muhalefete destek verdiler. İktidar tecrübesizliğinin de getirmiş olduğu bazı kritik kararlar sonucu oluşan ülke içi muhalefette Selefiler de karşı kampta yer aldı. Bu durum, Mursi yönetimine karşı oluşan muhalefete meşruiyet kazandırırken ordunun müdahalesi için de uygun bir siyasi atmosfer oluşturdu. Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerinin darbeden sonra yönetimi ele geçiren Sisi'yi ilk tebrik eden ülkelerden olmakla kalmayıp ona ciddi finansal destek vermeleri[37], askeri müdahalede aktif bir rol oynadıkları iddialarını güçlendiren ve Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarı yerine askeri yönetimi tercih ettiklerini ortaya koyan göstergeler olarak yorumlanabilir.

Mısır'da Mübarek sonrası dönemde Müslüman Kardeşlerin yönetime gelmesinden en çok kaygı duyan ülkelerin başında İsrail geliyordu. Mısır'la yapılan anlaşma neticesinde oluşan Camp David düzeninin bozulması ve yeni Mısır yönetiminin Mübarek rejiminin aksine İsrail'in güvenliğini tehdit eden adımlar atması gibi ihtimaller, İsrail için ciddi sorunlar oluşturabilirdi. Müslüman Kardeşler'in iktidar olmadan önceki İsrail'e yönelik söylemleri ve seçim sürecinde Camp David Anlaşmasının gözden geçirilebileceğine dair açıklamalarının bu kaygıları artırdığını ifade edebiliriz.[38] Bölgede İsrail'in güvenliği ve enerji hatlarının güvenliğini

[36] Abdullah Aydoğan Kalabalık, "Suud-İran Hattında İhvan İktidarı", 11.08.2012, https://www.setav.org/suud-iran-hattinda-ihvan-iktidari/; erişim: 02.03.2018; David Hearst, "Why Saudi Arabia is taking a risk by backing the Egyptian coup", *The Guardian,* 20.08.2013, https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/saudi-arabia-coup-egypt; accessed: 03.03.2018.

[37] Robert F. Worth, "Egypt Is Arena for Influence of Arab Rivals", *The New York Times,* 09.07.2013, http://www.nytimes.com/2013/07/10/world/middleeast/aid-to-egypt-from-saudis-and-emiratis-is-part-of-struggle-with-qatar-for-influence.html; accessed: 03.03.2018.

[38] Glen Segell, "Mohamed Morsi, Egypt and Israel", 12.12.2013, http://www.e-ir.info/2013/12/12/president-morsi-egypt-and-israel/; accessed: 03.03.2018.

geleneksel dış politika öncelikleri arasında tutan ABD'nin, henüz göreve başlamadan Müslüman Kardeşler yönetimi ile anlaşarak onların uluslararası anlaşmalara sadık kalacaklarına ve İsrail'in güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmayacaklarına dair kendilerinden taahhüt aldığına dair iddialar vardır.[39] Gerçekten de Mursi, göreve başladıktan sonra bu yönde beyanlarda bulunmuş ve bu konuda ciddi krizlerin doğmamasını sağlamıştır.[40] Bununla birlikte, Müslüman Kardeşler yönetiminin Hamas ile iyi ilişkilere sahip olması, Refah sınır kapısının açılması ve Hamas-İsrail arasındaki görüşmelerde arabulucu rolü oynaması gibi örnekler, Mursi'nin bölgesel meselelerde aktif bir rol oynamak istediğini göstermiştir. Aktif bir Mısır ise İsrail'in güvenliği açısından riskli bir durum teşkil etmekteydi. Öte yandan, Doğu Akdeniz'de yakın zamanda İsrail ve Mısır karasularında keşfedilmiş olan doğalgaz yatakları, Mısır'daki yönetimin bölgedeki enerji güvenliği açısından da önem kazanmasına yol açmıştır. Kısaca; Mursi yönetimi iktidara gelmeden önceki söylemlerine kıyasla daha uyumlu ve pragmatik bir politika izlemesine karşın, özellikle İsrail'in güvenliği ve enerji güvenliği gibi konularda başta ABD olmak üzere bölgesel ve küresel aktörler için güvenilir ve öngörülebilir bir aktör olmayı başaramamıştır. Bunun sonucunda darbe yoluyla göreve gelen askeri yönetim, her ne kadar demokratik normlar ve ideallerle çelişse de, bu aktörler için daha makul bir seçenek haline gelmiş ve onlar da Mısır'daki darbeye doğrudan veya dolaylı olarak destek vermişlerdir.

Bölgesel ve küresel aktörleri değerlendirirken ABD ile Mısır ve daha özelde ABD ile Mısır ordusu arasındaki ilişkiye dikkat çekmek gerekir. Enver Sedat döneminde ABD arabuluculuğunda gerçekleşen Camp David Görüşmeleri ve Anlaşmasının ardından ABD, her yıl Mısır'a ve Mısır ordusuna ciddi yardımlarda bulunmaya başlamıştır.[41] İran'daki İslam Devrimi sonrasında Mısır, bölgesel müttefik olarak ABD için oldukça önemli

[39] Bradley Klapper and Julie Pace, "Why Obama is standing with Egypt's President Morsi", *Associated Press,* 28.11.2012, https://www.csmonitor.com/USA/Latest-News-Wires/2012/1128/Why-Obama-is-standing-with-Egypt-s-President-Morsi; accessed: 03.03.2018.

[40] Ahram Online, "No need to amend Camp David: Morsi spokesperson", 26.09.2012, http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/53904.aspx; accessed: 03.3.2018; Adrian Blomfield, "Mohammed Morsi vows to respect Egypt-Israel peace treaty", 28.08.2012, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/9504601/Mohammed-Morsi-vows-to-respect-Egypt-Israel-peace-treaty.html; accessed: 03.03.2018.

[41] Brad Plumer, "The US gives Egypt $1.5 billion a year in aid. Here's what it does", *The Washington Post,* 09.07.2013, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/07/09/the-u-s-gives-egypt-1-5-billion-a-year-in-aid-heres-what-it-does/?utm_term=.1aaba7859371; accessed: 03.03.2018; Jewish Virtual Library, "Egypt: US Foreign Aid", http://www.jewishvirtuallibrary.org/u-s-foreign-aid-to-egypt-1948-present; accessed: 03.03.2018.

bir konuma gelmiştir. Mısır, ABD için önemli olduğu kadar aynı şekilde ABD'nin yapmış olduğu yardımlar da Mısır için ve Mısır ordusu için hayati önemdedir. Bu ilişkinin sürdürülmesi iki tarafın da yararına olduğu için uzun yıllar devam etmiştir. Amerikan dış politikasındaki demokrasi söylemine rağmen ABD, Mübarek rejimiyle iyi ilişkilerini korumuş ve bölgede statükodan yana tavır almıştır. Aynı şekilde, ülke siyasetinde ve ekonomisinde önemli bir yeri olan Mısır ordusu da ABD ile her zaman iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Mısır ordusu için ABD'ye bir nevi bağımlılık durumundan söz etmek mümkündür. Bu şartlar altında, ABD'nin örtülü veya açıktan onayı olmaksızın Mısır ordusunun askeri müdahale girişiminde bulunması çok makul ve mümkün görünmemektedir. Mısır'da yaşanan darbe sonrasında ABD yönetiminin açıktan destek olmamakla birlikte bu girişimi bir 'darbe' olarak adlandırmaması ve kendi tabiriyle 'tarafsız' bir politika izlemesi, Mısır ordusu için uygun bir siyasi zemin oluşturmuştur. AB ve Avrupa ülkeleri de ABD'ye benzer bir politika izlemiş ve dolayısıyla dış aktörler, seçimle iş başına gelen yönetimden ve demokrasiden ziyade çıkarlarından yana tavır almışlardır. Sonuçta; bölgesel ve küresel aktörlerin izlemiş olduğu dış politika, askeri müdahale için uygun bir siyasi ortam oluşmasına yol açmış ve Mısır ordusu da bu fırsatı değerlendirerek ülkede yönetimi ele geçirmiştir.

4. Mısır Ordusunun Arap İsyanları Sürecindeki Rolünün Analizi ve Sonuçlar

Arap İsyanları, bölgede önemli bir hareketliliğe ve değişime yol açtığı için hem ülke içindeki aktörlerin hem de bölgesel ve küresel güçlerin rollerinin statükonun dışına çıkarak yeniden yorumlanmasına zemin hazırladı. Mısır ordusunu da bu süreçten bağımsız olarak değerlendiremeyiz. 'Ortadoğu istisnacılığı' ve 'otoriter istikrar' gibi kavramların etkisi altında her aktörün rolünün ve önceliklerinin tam olarak anlaşılamadığını, daha doğrusu sorgulanmadığını ve test edilmediğini söyleyebiliriz. O anlamda, Mısır'daki ordunun Mübarek rejimi yerine protestocularla aynı safta yer almasını şaşırtıcı bulabiliriz. Uzun yıllar otoriter rejimin en büyük koruyucusu, destekçisi ve müttefiki gibi görülen Mısır ordusunun isyanlar karşısında Mübarek rejimine destek vermemesini, ordunun öncelikleri ve çıkarları açısından ele almak daha doğru olacaktır. Statükonun devam ettiği dönemde yalnızca Mısır ordusu değil rejimden çıkar sağlayan birçok aktör, rejimle işbirliğini sürdürmeye devam etmiştir. Daha da önemlisi; ABD gibi küresel aktörler dahi demokrasi ve insan hakları söylemlerine rağmen bölgedeki otoriter rejimlerle işbirliği yapmaktan kaçınmamıştır. Ancak Arap

İsyanlarının ortaya çıkışı, ülke içinde ve bölge genelinde güç dengelerinin değişmesini ve aktörlerin yeniden pozisyon almalarını zorunlu kılmıştır. Mısır ordusu da başlangıçta tarafsız kalıp yalnızca güvenlik tedbirleri almak suretiyle zaman kazanmış ve sonrasında Mübarek rejiminin devam edemeyeceği anlaşılınca kendi kurumsal çıkarlarını ön plana alarak rejime destek olmak yerine muhaliflerle aynı safta yer almıştır. Mısır ordusu üzerinde belirleyici etkiye sahip olan ABD'nin de bu süreçte Mübarek'in görevi bırakması yönünde açıklama yaptığını gözden kaçırmamak gerekir.[42] Mısır ordusu bu hamlesiyle toplumdaki saygın konumunu devam ettirip kendisine meşruiyet sağlarken, aynı zamanda ABD ile olan iyi ilişkilerini de sürdürmüştür. Bu anlamda Mısır ordusunun ABD'ye olan bağımlılığının rejime olan bağımlılığından daha fazla olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca Mısır ordusu, izlediği politikayla ekonomik çıkarlarını ve etkinliklerini de korumayı amaçlamıştır. Sonuç olarak; ordunun rejime sahip çıkmaması önemli bir değişim gibi görünse de, bu bakış açısı, statüko içerisinde tam olarak anlaşılamayan ve tespit edilemeyen önceliklerin yanılsaması olarak değerlendirilebilir.

Mursi yönetiminin askeri müdahale ile devrilmesini ordunun önceki tutumuyla birleştirdiğimizde daha anlamlı ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olur. Darbe açıklamasının yapılması esnasında Muhammed Baradey gibi önemli bir sivil aktörün, Kıptilerin liderinin, Ezher Şeyhinin ve gençlik hareketi liderinin de yanında bulunması, müdahalenin toplum adına yapıldığı mesajını vermeyi amaçlamıştır. O nedenle ordunun toplumdaki saygın konumunu koruma ve kendine siyasi anlamda meşruiyet kazandırma çabasını burada görmekteyiz. Mısır'daki askeri müdahaleyi 'darbe' olarak adlandırmayan ABD ve Avrupa ülkelerinin de açıktan dile getirmeseler de Mısır ordusunun yanında yer aldıklarını ifade etmek mümkündür. Mısır'da ordu, milliyetçi duygularla da özdeşleşmiştir ve ideolojik bir arka plan taşımaktadır. Müslüman Kardeşler iktidarı ile değişmeye başlayan siyasi yapının askeri müdahale ile önceki şekline benzer bir hâl alması da, Mısır ordusunun rejimin veya devlet anlayışının teminatı ve sigortası olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sivil-asker ilişkileri literatüründeki kavram ve argümanları Mısır örneğine uyguladığımızda, bunların önemli ölçüde örtüştüğünü görebiliyoruz. Öncelikle ordunun iç faktörleri açısından değerlendirdiğimizde kendisini milletle özdeşleştirmesi, kurumsal ve ekonomik çıkarlarını ve siyasi meş-

[42] US News, "Obama Administration Urges Mubarak to Step Down", 04.02.2011, https://www.usnews.com/news/articles/2011/02/04/obama-administration-urges-mubarak-to-step-down; accessed: 03.03.2018.

ruiyetini devam ettirme gayreti, siyasi farkındalık, kurumsal bütünlük gibi etkenlere bu örneklerde de rastlıyoruz. Mısır ordusu, 1952'deki Hür Subaylar Darbesinden itibaren kurucu bir aktör gibi hareket etmiş ve Mursi'ye kadar tüm Cumhurbaşkanları asker kökenli olmuştur. Bu durum da ordunun kendisini milletin çıkarları ve kaderiyle özdeşleştirmesi sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda bu uzun zaman sürecinde ordu, siyasetin doğrudan içinde yer aldığı için siyasi farkındalığının başka ordulara kıyasla oldukça üst seviyede olduğunu söyleyebiliriz. Arap İsyanlarının başlamasından itibaren Mısır ordusunun siyasi bir aktör gibi durumu değerlendirebilmesi, stratejik hamlelerde bulunması ve diğer aktörlerle ilişkilerini kontrol altında tutması gibi unsurlar, ordunun siyasi anlamda tecrübeli olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. 2013 Askeri müdahalesinden sonra basılmış olan bir kitapta Dr. Zeinab Abul-Magd, Nasır'dan günümüze kadar geçen zamanda sosyalist, neoliberal ve devrimci geçişlerin ve önemli değişimlerin yaşandığı dönemlerde ordunun hegemonik ve yarı-özerk konumunu koruyabilmesini yeni durumlara kendini adapte edebilmesine ve değişen durumlara uygun olarak farklı toplumsal gruplarla ittifaklar kurabilmesine bağlıyor.[43]

Sivil-asker ilişkileri literatüründe askeri müdahalelerde ordu ve askeri aktörler kadar sivil aktörlerin de önemli rol oynadığına değinmiştik. Orada sivil kanatla ilgili en çok vurgulanan hususlar; sivil yönetimin ve aktörlerin performans düşüklüğü ve meşruiyet kaybıydı. Bu gibi etkenlerin Mısır örneğinde de olduğunu kitlesel gösterilerin ve müdahale öncesi artan muhalefetin varlığından anlayabiliyoruz. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin adayı olarak seçime giren Muhammed Mursi, özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda Müslüman Kardeşler dışındaki İslamcı grupların yanı sıra Mübarek döneminde Başbakanlık yapmış olan Ahmed Şefik'in seçilmesini istemeyen bazı grupların da şartlı desteğini kazanmıştı. İlerleyen süreçte Mursi yönetiminin almış olduğu bazı kararlar ve izlediği politikalar, bu grupların desteğini yitirmesine zemin hazırladı. Bu kararların başında Mursi'nin 22 Kasım'da yayınlamış olduğu bildiriyi sayabiliriz. Bu bildiriyle toplumda önceki döneme ait olan korkular yeniden su yüzüne çıkmış ve Mursi'nin de otoriterleşeceği yönündeki kaygılar artmıştır. Sonraki aylarda anayasa hazırlama sürecinde Selefilerle birlikte hareket eden Mursi yönetimi, toplumda seküler ve İslamcı gruplar arasında bir kutuplaşma oluşmasının önüne geçememiştir. Anayasanın hazırlan-

[43] Zeinab Abul-Magd, "Military", *Egypt After the Spring: Revolt and Reaction*, ed. Emile Hokayem and Hebatalla Taha, Adelphi Series, Routledge, 2015.

masının ardından Selefilerle yaşanan görüş ayrılıkları, Mursi yönetimini ülke siyasetinde yalnızlaştırmıştır.

Yaşanan gelişmelerin yalnızca Mursi yönetiminin izlediği politika ve aldığı kararlardan kaynaklanmadığını da ifade etmek gerekir. Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin Mısır'daki Selefiler üzerindeki etkisi, toplumdaki diğer grupların Müslüman Kardeşler Teşkilatına karşı önceki dönemlerden gelen önyargıları ve temeli uzun yıllar öncesine dayanan sosyoekonomik problemler, Mursi yönetimine karşı muhalefeti artıran unsurlar arasındadır. Dış aktörler açısından değerlendirdiğimizde ise daha önce sözünü ettiğimiz gibi ABD'nin rolünün önemli olduğunu söyleyebiliriz. Amerikan Federal Yasalarına göre darbe olan bir ülkeye yapılan yardımların askıya alınması gerekmektedir. ABD, Mısır'a yaptığı yardımları kısa süreli olarak askıya alsa da sonrasında devam ettirmiştir. Avrupa ülkeleri de 'bekle-gör' politikası izleyerek ABD'ye benzer bir politika izlemişler ve darbe karşıtı bir tutum almaktan uzak durmuşlardır. Mursi döneminde Mısır'a yalnızca Katar ve Türkiye maddi yardımda bulunurken, askeri müdahaleden sonra Körfez ülkelerinden ciddi oranlarda yapılan finansal yardımların, bu ülkelerin Mısır'daki darbeden memnun olduklarının bir ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu şartlar altında Mısır ordusunda hâlihazırda var olan müdahale eğiliminin konjonktürün de yardımıyla bir fırsata dönüştüğünü ve askeri müdahaleye zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak; Arap İsyanları sürecinde Mısır ordusunun oynadığı rolü, ordunun geleneksel çizgisinde büyük bir sapma olarak düşünemeyiz. Tam aksine, önceki rolünün devam etmesi amacıyla yapılmış manevralar olarak düşünmek daha doğru olur. Arap İsyanlarının başlangıç aşamasında protestocularla birlikte hareket etmesi, önceki dönemde rejimle özdeşleşmiş olan ordunun önceliklerini daha iyi görmemizi sağlamıştır. Rejimle yakın ilişkide olsa da kurumsal kimliğini her dönemde korumaya özen gösteren Mısır ordusunun, ABD ile olan ilişkilerinin rejimle olan bağından daha önemli olduğunu ve kendi çıkarlarını korumak amacıyla gerekirse Mübarek rejimi gibi önemli bir müttefikten vazgeçebileceğini de 2013'teki askeri müdahale sırasında yaşananlar bize göstermiş oldu. 2013'teki askeri müdahale ile ordu, çıkarlarını tehdit altında gördüğü ve siyasi konjonktür olarak uygun şartların oluştuğu durumlarda, doğrudan yönetimi ele geçirmek de dâhil her türlü yolu meşru gördüğünü ortaya koymuştur. Değişen dinamiklerin ve ortaya çıkan konjonktürün etkisiyle, ordu, yeniden pozisyon almak durumunda kalmış ve farklı politikalara ve uygulamalara imza

atmıştır. Bununla birlikte şekil değişse de özün aynı kaldığını ifade etmek yanlış olmaz. Önümüzdeki süreçte Mısır ordusunun ülke siyasetinde ve ekonomisinde belirleyici bir rol oynamaya devam edeceğini öngörebiliriz. Bu amaçları gerçekleştirmek için kullanılacak araçlar ve kurulacak geçici ittifaklar zaman içinde değişkenlik gösterebilir; ama ordunun, her zaman kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceğini düşünebiliriz. Uzun süren otoriter rejimler altında ordunun izlemiş olduğu siyaseti tam olarak çözümlemek mümkün olmasa da, son dönemdeki gelişmeler, Mısır ordusunun önceliklerini ve genel siyasetini daha belirgin hâle getirmiştir. Dolayısıyla Mısır'da orduyu siyasi bir aktör gibi değerlendirmeden yapılacak siyasi analizler eksik kalacaktır.

KAYNAKÇA

Abi-Habib, Maria and Reem Abdellatif. "Qatar's Aid to Egypt Raises Fears on Motives", *The Wall Street Journal,* 17.05.2013, https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324031404578480771040838046; accessed: 02.03.2018.

Abul-Magd, Zeinab. "Military". *Egypt After the Spring: Revolt and Reaction*, **(**Ed. Emile Hokayem ve Hebatalla Taha), Adelphi Series, Routledge, 2015, pp. 53-74.

Açıkalın Erkorkmaz, Serpil. "Katar Krizi, Çatallaşan Dinamikler ve Müslüman Kardeşler Muamması", *ORDAF*, 14.06.2017, http://ordaf.org/katar-krizi-catallasan-bolgesel-dinamikler-ve-musluman-kardesler-muammasi/; erişim: 02.03.2018.

Ahram Online. "No need to amend Camp David: Morsi spokesperson", 26.09.2012, http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/53904.aspx; accessed: 03.3.2018.

Al-Jazeera. "Crowds in Cairo praise Morsi's army overhaul", 13.08.2012, https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/08/201281215511142445.html; accessed: 28.02.2018.

Al-Jazeera. "Egypt: The president's new powers", 24.11.2012, https://www.aljazeera.com/programmes/insidestory/2012/11/201211248264920540 2.html, accessed: 28.02.2018.

Anadolu Ajansı. "Mısır'ın başarısı Türkiye'nin başarısıdır", 27.12.2012, https://aa.com.tr/tr/politika/misirin-basarisi-turkiyenin-basarisidir/291240?amp=1; erişim: 02.03.2018.

Anadolu Ajansı. "Türkiye'den Mısır'a 2 milyar dolar", *Sabah,* 15.09.2012, https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/09/15/turkiyeden-misira-2-milyar-dolar; erişim: 02.03.2018.

Asad, Talal. "Fear and the Ruptured State: Reflections on Egypt after Mubarak", *Social Research*, Vol. 79, No. 2, 2012, pp. 271-298.

Aydoğan Kalabalık, Abdullah. "Suud-İran Hattında İhvan İktidarı", 11.08.2012, https://www.setav.org/suud-iran-hattinda-ihvan-iktidari/; erişim: 02.03.2018.

Adrian Blomfield. "Mohammed Morsi vows to respect Egypt-Israel peace treaty", 28.08.2012, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/9504601/Mohammed-Morsi-vows-to-respect-Egypt-Israel-peace-treaty.html; accessed: 03.03.2018.

Barany, Zoltan. "The Role of the Military: Comparing the Arab Revolts", *Journal of Democracy*, Vol. 22, No. 4, 2011, pp. 28-39.

Cook, Steven A. *The Struggle for Egypt*, Oxford University Press, New York, 2012.

Desch, Michael C. *Civilian Control of the Military*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 2001.

Deutsche Welle. "Katar krizinin perde arkası", 05.06.2017, http://www.dw.com/tr/katar-krizinin-perde-arkas%C4%B1/a-39121556; erişim: 02.03.2018.

El-Ghobashy, Mona. "The Metamorphosis of the Egyptian Muslim Brothers." *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 37, August 2005, pp. 373-395.

El-Shimy, Yasser M. "The Arab Spring Gathers Clouds: Why the Revolts for Change Have Stalled", *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 4, 2011, pp. 39-54.

Finer, S. E. *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1988.

Gannoushi, Soumaya. "The Egyptian people's revolution is being hijacked by the army", 26.09.2011, https://www.theguardian.com/commentisfree/libertycentral/2011/sep/26/egyptian-revolution-army; accessed: 28.02.2018.

Hearst, David. "Why Saudi Arabia is taking a risk by backing the Egyptian coup", *The Guardian,* 20.08.2013, https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/20/saudi-arabia-coup-egypt; accessed: 03.03.2018.

Hill, Evan Hill. "Background: SCAF's last minute power grab", 18.06.2012, https://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/egypt/2012/06/201261812449990250.html; accessed: 28.02.2018.

Huntington, Samuel P. *The Soldier and the State*, Belknap Press, Cambridge, MA, 1957.

Hunter, Wendy. *Eroding Military Influence in Brazil: Politicians against Soldiers*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London, 1997.

Jewish Virtual Library. "Egypt: US Foreign Aid", http://www.jewishvirtuallibrary.org/u-s-foreign-aid-to-egypt-1948-present; accessed: 03.03.2018.

Joshi, Shashank. "Egypt's army is hijacking the revolution", 25.11.2011, https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/8916150/Egypts-army-is-hijacking-the-revolution.html; accessed: 28.02.2018.

Kirkpatrick, David D. "Named Egypt's Winner, Islamist Makes History", 24.06.2012, http://www.nytimes.com/2012/06/25/world/middleeast/mohamed-morsi-of-muslim-brotherhood-declared-as-egypts-president.html; accessed: 02.03.2018.

Klapper, Bradley and Julie Pace. "Why Obama is standing with Egypt's President Morsi", *Associated Press*, 28.11.2012, https://www.csmonitor.com/USA/Latest-News-Wires/2012/1128/Why-Obama-is-standing-with-Egypt-s-President-Morsi; accessed: 03.03.2018.

Nordlinger, Eric A. *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, Inc, Englewood Cliffs, New Jersey, 1977.

Pion-Berlin, David. *Through Corridors of Power: Institutions and Civil-Military Relations in Argentina*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1997.

Plumer, Brad. "The US gives Egypt $1.5 billion a year in aid. Here's what it does", *The Washington Post,* 09.07.2013, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/07/09/the-u-s-gives-egypt-1-5-billion-a-year-in-aid-heres-what-it-does/?utm_term=.1aaba7859371; accessed: 03.03.2018.

Rabbani, Mouin. "The Arab Revolts: Ten Tentative Observations", *People's Power: The Arab World in Revolt*, Heinrich Böll Stiftung, May 2011, pp. 10-13.

Rabbani, Mouin. "The Securitization of Political Rule: Security Domination of Arab Regimes and the Prospects of Democratization", *People's Power: The Arab World in Revolt*, Heinrich Böll Foundation, Beirut, 2011, pp. 282-286.

Reynolds, Justin. "Breaking the fear barrier in Egypt", 10.02.2011, https://tif.ssrc.org/2011/02/10/breaking-the-fear-barrier-in-egypt-2/; accessed: 01.03.2018.

Said, Atef. "The Paradox of Transition to 'Democracy' under Military Rule", *Social Research*, Vol. 79, No. 2, 2012, pp. 397-434.

Segell, Glen. "Mohamed Morsi, Egypt and Israel", 12.12.2013, http://www.e-ir.info/2013/12/12/president-morsi-egypt-and-israel/; accessed: 03.03.2018.

Shenker, Jack. "Egyptian army hijacking revolution, activists fear", 15.02.2011, https://www.theguardian.com/world/2011/feb/15/egyptian-army-hijacking-revolution-fear; accessed: 27.02.2018.

Teti, Andrea. "The Politics of Fearlessness: Egypt's Second January Uprising", 07.02.2011, http://blogs.lse.ac.uk/ideas/2011/02/the-politics-of-fearlessness-egypt%E2%80%99s-second-january-uprising/; accessed: 01.03.2018.

The Associated Press. "Islamist-leaning draft constitution divides Egypt", 10.12.2012, http://english.alarabiya.net/articles/2012/12/10/254226.html; accessed: 28.02.2018.

The Associated Press. "Qatar Doubles Aid to Egypt", *The New York Times*, 08.01.2013, http://www.nytimes.com/2013/01/09/world/middleeast/qatar-doubles-aid-to-egypt.html; accessed: 02.03.2018.

US News. "Obama Administration Urges Mubarak to Step Down", 04.02.2011, https://www.usnews.com/news/articles/2011/02/04/obama-administration-urges-mubarak-to-step-down; accessed: 03.03.2018.

Welch, Claude E. *Civilian Control of the Military: Theory and Cases from Developing Countries*, State University of New York Press, Albany, 1976.

Welch, Claude E, Jr. and Arthur K. Smith. *Military Role and Rule: Perspectives on Civil-Military Relations*, Duxbury Press, California, 1974.

Worth, Robert F. "Egypt Is Arena for Influence of Arab Rivals", *The New York Times,* 09.07.2013, http://www.nytimes.com/2013/07/10/world/middleeast/aid-to-egypt-from-saudis-and-emiratis-is-part-of-struggle-with-qatar-for-influence.html; accessed: 03.03.2018.